

МИРЕМІЧНІ ФРАЗЕМИ: СТАТУС І ФУНКЦІЙНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ В ЕМОТИВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

ЖАННА КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця – Україна

Анотація. У розділі визначено специфіку миремічних фразем у рамках фраземної емотиології з опертям на здобутки аксіофраземної прагматики. Схарактеризовано кваліфікаційні ознаки та класифікаційні параметри кінематичних фразем і описано емотивну функцію миремічних фразем, що зумовлена знаковістю виразу очей і зчитуванням із них почуттів. Емотивна функція миремічних фразем в українській мові визначається: 1) актуалізацією фундаментальних емоцій К. Ізарда (зацікавлення, радість, здивування, збентеження, гнів, презирство, сором, страждання, страх) із абсолютним домінуванням складних негативнооцінних емотивних профілів (гнів / обурення, злість, роздратування, незадоволення, лють; сором / гризота, незручність, збентеження, ніяковість; здивування / нерозуміння, тривога, неспокій; страх / моторошність, переляк; презирство / зневага, образа), що посилюють важливість контексту в рамках студювання; 2) наявністю одиниць із дифузною оцінкою на позначення а) емоцій збентеження й здивування та б) різних позитивних і негативних емоцій (радість / злість / докір; гнів / радість; гнів / радість / збудження; гнів / здивування / безтямність тощо); 3) маніпулятивністю й інтенсифікацією емоцій.

Ключові слова: аксіофраземна прагматика, базова емоція, кінематична фразема, миремічна фразема, фраземна емотиологія.

**MIREMIC PHRASEMES:
STATUS AND FUNCTIONAL APPOINTMENTS
IN THE EMOTIONAL WORLD'S IMAGE**

ZHANNA KRASNOBAIEVA-CHORNA

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia – Ukraine

Summary. The chapter defines the specificity of the miremic phrasemes in the framework of phrasemic emotiology with the support on the achievements of axiophraseme pragmatics. The qualification characteristics and classification parameters of kinematic phrasemes are characterized; the emotive function of the miremic phrasemes, which is caused by the sign expression of the eyes and the reading of the senses from them, is described. The emotive function of the miremic phrasemes in the Ukrainian is determined by: 1) the actualization of K. Isard's fundamental emotions (interest, joy, surprise, embarrassment, anger, scorn, shame, suffering, fear) with absolute dominance of complex negatively evaluative emotive profiles (anger / outrage, spite, irritation, discontent, rage; shame / misfortune, inconvenience, embarrassment, awkwardness; surprise / misunderstanding, anxiety, anxiety; fear / horror; contempt / neglect, insult), reinforcing the importance of the context in the study; 2) the presence of units with a diffuse evaluation to indicate a) emotions of embarrassment and surprise b) various positive and negative emotions (joy / anger / swearing; anger / joy; anger / joy / excitement; anger / surprise / meaninglessness, etc.); 3) manipulative nature and intensification of emotions.

Keywords. axiophraseme pragmatics, basic emotion, kinematic phrasemes, miremic phrasemes, phrasemic emotiology.

1. Постановка проблеми. Візуальний контакт є найбільш інформативним складником невербальної комунікації [Крейдлин 2002; Ковалинська 2014]. Миремічний різновид невербальної поведінки людини активно використовуваний, є одним із найпоширеніших для вираження емоцій і почуттів (зміна ширини зіниць, ступінь відкритості очей, напрям і рух, тривалість, інтенсивність, статичність / динамічність погляду

тощо) і має значний діапазон мовних корелятивів зокрема і фразем¹: рос. *глаз не сводить* (1)²; *сверкать глазами; мерить (мерять) глазами [взглядом]; отводит глаза; глаза на лоб полезли; есть [поедать, пожирать] глазами*, прост.; *смотреть [глядеть] в глаза [в лицо]; строить [делать] глазки*; лит. *akimis vedžioti; akimis įsisiurbti; akys blizga; akys ant kaktos virsta; akimis ryti; akimis šaudyti*; англ. *stars in one's eyes; cry one's eyes (heart) out; have one's eyes about one (keep one's eyes open (розм. peeled, skinned)); not (be able to) take one's eyes from (off) smb. (smth.); eyes on stalks*; нім. *mit den Augen deckeln klappern (klimpern)*, розм., фам.; *die Augen quellen (quollen) j-m aus dem Kopf; Augen machen wie ein (ab)gestochenes Kalb*, розм., фам.; *die Augen (weit) aufreißen* (тж. *Augen und Nase aufsperrern*), розм., фам.; *sich (D) die Augen aus dem Kopf schämen*, розм.; *kein Auge von j-m, etw. (ab)wenden (lassen)* тощо (див. також праці А. Гарифулліної [Гарифулліна 2005], Ж. Краснобаєвої-Чорної [Краснобаєва-Чорна 2016а], О. Лозинської [Лозинська 2012], Л. Самойлович [Самойлович 2003], І. Синельникової [Синельникова 2013], А. Хабибулліної [Хабибулліна 2010] та ін.). Проблема опису миремічних фразем із опертям на аксіофраземну прагматику досі не поставала предметом окремої розвідки у вітчизняній лінгвістиці, що і зумовлює *актуальність* дослідження.

Мета розділу: визначити специфіку миремічних фразем у рамках фраземної емотиології з опертям на здобутки аксіофраземної прагматики. Успішна реалізація мети зумовлює необхідність вирішення таких *завдань*: 1) схарактеризувати

¹ Терміни *фразема, фразеологізм і фразеологічна одиниця* позиціоновано як абсолютні синоніми.

² Цифри у дужках указують на значення багатозначної фраземи, подане в словнику. Якщо фразеологізм однозначний, числовий показник не використовується.

кваліфікаційні ознаки та класифікаційні параметри кінематичних фразем із уточненням статусу миремічних фразем; 2) описати емотивну функцію миремічних фразем.

Об'єктом дослідження виступає кінематичний різновид невербальної комунікації. *Предметом* розділу постають миремічні фраземи як різновид кінематичних фразем.

Джерельну базу студіювання становлять близько 130 миремічних фразем української мови, дібраних шляхом суцільного обстеження з (СФУМ 2003); основний корпус ілюстративного матеріалу розділу нараховує близько 500 контекстів уживання миремічних фразем, що репрезентують різні емоційні стани людини. Емоційний профіль аналізованих фразем проілюстровано також матеріалами Українського національного лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Методологічну базу розділу становлять основні положення фраземної емотиології (Е. Коляда, М. Красавський, І. Синельникова та ін.) й аксіофраземної прагматики (І. Гарбера, Ж. Краснобаєва-Чорна, Я. Сулейманова та ін.).

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше ґрунтовно схарактеризовано емотивну функцію миремічних фразем, що зумовлена знаковістю виразу очей і зчитуванням із них почуттів, з опертям на теорію фундаментальних емоцій К. Ізарда та здобутки фраземної емотиології, аксіофраземної прагматики.

Розділ монографії розкриває один із аспектів наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна грамати́ка : комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного

університету імені Василя Стуса, науковий керівник – чл.-кор. НАН України, д.філол.н., проф. А.П. Загнітко.

2. Кваліфікаційні ознаки та класифікаційні параметри кінематичних фразем із уточненням статусу миремічних фразем. У 70-х рр. минулого століття Л. Ройзензон та І. Абрамець актуалізують питання смислової структури фразем, у яких переносне значення може співіснувати одночасно з його прямим значенням. У науковий обіг мовознавці вводять поняття *суміщених омонімів*, розглядуваних у трьох групах фразеологічних одиниць (ФО) російської мови: 1) жести і міміка; 2) ритуальні дії; 3) символічні дії [Ройзензон, Абрамець 1969: 54]. Семантична структура стійких словосполучень, які називають різноманітні символічні жести, формована двома компонентами: вільним значенням словосполучення з описом жесту і фразеологічним значенням звороту, де репрезентоване символічне значення жесту. Через таку структурно-семантичну специфіку *жестово-мімічні фразеологізми* позбавлені образності та метафоричності, емоційно-експресивного наповнення, характерних для ФО загалом. Відсутність цих рис пояснювана тим, що аналізовані одиниці зберігають своє пряме значення, а образність створюється лише на ґрунті метафоричності. Посилення образного потенціалу таких фразеологізмів спричиняє їхній перехід до розряду звичайних фразеологічних одиниць, зв'язок яких із жестом утрачається, а суміщена омонімія руйнується, зберігаючи при цьому тільки переносне значення звороту.

Л. Петровська зауважує, що *кінематичним фразеологізмам* притаманні певною мірою явища полісемії й омонімії, що пов'язано зі специфічною природою самих невербальних прототипів: наявність декількох значень має своєю передумовою багатозначність відповідного жесту, тоді як

фразеологізми-омоніми, маючи спільне вербальне вираження, співвідносяться з різними денотатами [Петровська 2010: 156]. Є. Красильнікова зауважує, що «у словесному описі жест повинен розпізнаватися однозначно у зв'язку з тим умовним значенням, яким він наділений, тому такий опис завжди прагне бути стійким, лексично закріпленим» [Красильнікова 1077: 88]. Щодо будь-якої стандартної номінації кінеми можна сказати, за Л. Петровською, що ступінь її фразеологізації вищий, ніж вільного сполучення слів. Цей факт, що проєкція кінеми у мову найчастіше є фразеологічним зворотом (тобто багатослівним виразом із стійким значенням), не випадковий. Це пояснювано тим, що за своєю природою невербальна одиниця як фразеологізоване явище у невербальній мові і мовний фразеологізм мають семіотичну спорідненість [Петровська 2010: 153]. До основних ознак кінематичних ФО дослідниця зараховує недостатню диференційованість значення, тобто відповідність зворотів невербальним прототипам, внутрішньоконцептуальний зв'язок.

Т. Черданцева акцентує увагу на тому, що мотивованість *кінетичних фразеологізмів* ґрунтована на описі жесту, з одного боку, та реакції внутрішніх органів і частин тіла на внутрішні мовні та немовні подразники, з другого [Черданцева 1988: 86]. Жестові ФО практично завжди мають омоніми серед вільних сполучень, що описують жест, але, на відміну від них, ці одиниці називають здебільшого емоції. Їх семантика наслідуює й інкорпорує риси вихідного фрейма (поведінка людини) переважно на основі метонімічної моделі (поведінка – емоція як складники однієї ситуації). Значення жестових фразеологізмів, відповідно, ускладнене: у ньому поєднувана сумарна семантика компонентів ФО з її прагматикою. Така їхня особливість, за Л. Корневою, дає змогу функціонувати як символічним

одинацям з переносним значенням без супроводу відповідними кінемами [Корнєва 2009: 144-145].

Г. Демиденко *кінематичні фраземи* визначає як «стійкі словосполучення, план вираження яких репрезентований різними невербальними засобами маніфестації міжособистісної взаємодії, тобто будь-якими комунікативно значущими рухами» [Демиденко 2016: 46] і зараховує їх до *паралінгвальних фразем*³. Виокремлення кінематичних фразем з-поміж паралінгвальних зворотів видається можливим, на думку дослідниці, внаслідок таких особливостей: а) наявність соматичних компонентів, що кваліфікують рухову активність мовця (голова, шия, плечі, руки, пальці, ноги; обличчя, очі, рот, вуха, ніс); б) вербалізація комунікативно значущих дій, які мають свої конфігурації у просторі, тобто певне розміщення тіла, амплітуду руху, динаміку, силу тощо; в) належність до різних концептуальних систем, адже, з одного боку, це – фізичні рухи, з іншого, – абстрактні поняття, що позначають здебільшого психічний стан суб'єкта [Там само: 47]. Виходячи з природи та функційного навантаження відповідних невербальних одиниць як прототипів

³ Паралінгвальні фраземи дослідниця позиціонує як особливі складені лінгвальні знаки, що переводять невербальний код у вербальний, займають периферійне положення в загальній фразеологічній системі української мови й мають такі категорійні ознаки: 1) належать здебільшого до соматичних висловів із вказівкою на активні й пасивні органи руху (наявні чи відсутні у структурі); 2) називають комунікативно значущі рухи тіла (рук, ніг, тулуба, голови), реакції м'язів обличчя (зокрема й вираз очей), фонаційні особливості мовлення; 3) характеризуються співіснуванням прямого значення (номінація кінетичної чи просодичної дії) з переносним (переважно визначається психоемоційний стан комунікатора) (Л. Ройзензон, І. Абрамець); 4) утворюють парадигматичні відношення на рівні синонімії, сформованої завдяки емоційній складовій фразеологічного значення; 5) вирізняються варіативністю компонентного складу, що забезпечується взаємозаміною невербальних знаків, ґрунтованих на рухах різних зон тіла, що тим не менш подають однакову інформацію про учасників взаємодії [Демиденко 2016: 44-45].

фразем і відповідно до їх семантичної класифікації, у групі кінематичних лінгвоодиниць Г. Демиденко виокремлює 1) жестові, мімічні, миремічні, пантомімічні фраземи; 2) фонаційні фраземи.

З огляду на проблематику розділу зацентруємо увагу на миремічних фраземах. Терміном «миремічний» у рамках лінгвістичних студіювань оперують В. Ганина, О. Гудкова, Г. Демиденко, Ф. Карташкова та ін. із покликанням на праці К. Шерера, який називає миремою погляд (див. [Демиденко 2016; Карташкова, Ганина, Гудкова 2003]). Відповідно *миремічні фразеологізми* Г. Демиденко визначає як «сталі звороти з паралінгвальною складовою, що характеризують особливості погляду, виразу очей» [Демиденко 2016: 61].

3. Емотивна функція миремічних фразем. До основних функцій миремічних фразем належить емотивна функція, визначувана знаковістю виразу очей і зчитуванням із них майже всіх базових емоцій (зацікавлення, радість, здивування, збентеження, гнів, презирство, сором, страждання, страх (за теорією диференційних емоцій К. Ізарда)). Кваліфікаційні ознаки певного емотивного профілю, репрезентованого миремічною фраземою, актуалізують значущість контексту.

3.1. Гнів (*сипати* / *сипнути* (*сипнути*) *іскрами* (*іскри*) [*з очей*] ('поглядом виявляти гнів')) і комплекс негативних емоцій (обурення, злість, роздратування, незадоволення, лють) із різним ступенем інтенсифікації (*кресати* / *кресонутися* *очима* ('гнівно, сердито дивитися, поглядати')); *світити* / *засвітити* *очима* (*оком, білками*) (2) ('виявляти поглядом якість почуття (перев. гніву, роздратування)); [*аж*] *іскри з очей сиплються* (2) ('уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін.');

метати громи і (та) блискавки (2) ('поглядом виражати гнів,

обурення, незадоволення; сердито дивитися’); *очі блиснули [гнівом]* (‘хтось глянув дуже сердито, суворо, зі злістю і т. ін.’); *очі метають іскри* (‘хтось дивиться, поглядає сердито, гнівно, люто і т. ін.’):

(1) *Нарешті один не витримує: – То ж як, Петре, візьмемося? – Беріться, – повів плечем Дорошук. – Без тебе погано. – А мені що до того? – І Дорошук сипонув іскрами на товаришів* (М.Ю. Тарновський);

(2) *Очі її гнівно метали іскри в бік Палянички, який, очевидно, чимось насолів ланковій* (М. Чабанівський);

(3) *Голос його тремтів і зривався на високі ноти. Жести ставали різкими, очі метали іскри* (І. Кириленко);

(4) *Павло кресонув очима на Чумачиху, стиснув кулаки під столом* (В. Кучер);

(5) *І мовила [Марія].. – Йому я стану за дитину. – І кинула кругом очима, Аж іскри сипнули з очей* (Т. Шевченко);

(6) *Закидайло войовниче поблискував хворобливими оченятами, метав громи й блискавки* (Ю. Збанацький);

(7) *Хаджі-Бекірове серце спашнуло гнівом праведним, і, мечучи блискавки з очей, він гримнув на Сентара* (М. Коцюбинський);

(8) *Голос Щорса задзвенів, як метал, очі блиснули гнівом* (О. Довженко).

3.2. Сором і комплекс негативних емоцій (гризота, незручність, збентеження, ніяковість) із різним ступенем інтенсифікації (*не сміти (не могли) дивитися в очі* (‘відчувати перед кимсь велику гризоту, сором за яку-небудь провину’); *сором їсть (криє) очі* (‘хтось мучиться, страждає від докорів совісті; кому-небудь дуже соромно’); *потупити очі [в землю]* (‘дивитися вниз від сорому, ніяковості і т. ін.; засоромитися, зніяковіти’); *згубити очі* (2) (‘дуже засоромитися, зніяковіти’);

не знати, куди дівати / подіти (діти) очі [від сорому] (дуже соромитися, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв'язку з провинною, осудом і т. ін.); *лупати очима* (3) ('переживати почуття неприємності, сорому і т. ін.');

(9) *Перед панами мала [Зоня] упокорений вид, а тітці своїй не сміла в очі дивитись* (Леся Українка);

(10) *Його [Дороша] охопило почуття палючого сорому, і він довго не міг дивитися в очі людям* (Григорій Тютюнник);

(11) [Гнат:] *Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу... другу – вся душа, всі думки у Варки!* (І. Карпенко-Карий);

(12) *Як дізнаються, бува? Ото дівка? З паничем цілуватися?! Матінко!.. І Христя чує, як її обличчя горить-палає, як її очі сором криє* (Панас Мирний);

(13) *Він замовк, потупив очі в землю* (Панас Мирний);

(14) *Стояв [Андрій], потупивши очі в землю* (О. Довженко);

(15) – *Як твої справи? – сказав мені Олекса. – Тезиси [тези] готові? Я, згубивши очі, почав нишпорити по кишенях, шукаючи міфічні тезиси* (Л. Первомайський);

(16) *Жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розуміється, була Маруся; вона, бідна, буквально не знала, куди очі дівати* (Г. Хоткевич);

(17) *Він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід та швидше меж [між] народ...* (Г. Квітка-Основ'яненко);

(18) – *Перед ким провинився, перед тим й лупай тепер очима* (А. Хорунжий)).

3.3. Здивування (див. також [Краснобаєва-Чорна 2016]) і комплекси негативних емоцій (нерозуміння, тривога, неспокій) із різним ступенем інтенсифікації (*як (мов, ніби і т. ін.) баран на нові ворота, зі сл. дивитися, втелюцятися,*

вигріщатися і под., зневажл.; *як козел на нові ворота*; *як теля на нові ворота* (‘спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування’); *водити очима* (‘дивлячись, виражати поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо)’); *[аж (і)] очі на лоб* (*на лоба, рідше догори* і т. ін.) *лізуть / полізли* (1); *очі мало не вилізли на лоб*; *[аж] очі рогом лізуть / полізли* (1); *й очі рогом стали* (‘хтось виявляє здивування, дуже вражений чим-небудь’):

(19) *Вночі, як ми [шевці] поснемо, встромить морду в книжку і дивиться, як баран на нові ворота* (М. Чабанівський);

(20) – *Воли в ярмі, та й ті ревуть... – гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його [нього], як козел на нові ворота* (Марко Вовчок);

(21) *Чого очі вигріщила, як теля на нові ворота? – замахнувся гаранником Карпо* (М. Стельмах);

(22) *Якась жінка стояла під розбитим осокором з двома дітками і печально водила очима* (Є. Кравченко);

(23) *І знову продиралися комсомольці крізь нетрі, переходили через струмки, через яри й лісисті яруги. І знову зупинявся Павлусь і безнадійно водив очима: – Заблудилися!* (О. Донченко);

(24) *Дід руку до вуха наставляє, так, ніби він недочува. А тоді хап рукою за бороду, хап за шапку – в Оксена аж очі на лоб полізли* (Григорій Тютюнник);

(25) *Від здивування Іванові очі мало не вилізли на лоб. Зрозуміти, чому стала такою люб'язною баба Анастасія, він не міг* (В. Собко);

(26) *У дядька Барака очі лізуть рогом, – Молодих коней на м'ясо? Та вони що, почманіли?* (Ю. Збанацький);

(27) *Очі їй полізли рогом від здивування: «Куди ти, молодице? Що ти надумала?»* (О. Гончар);

(28) – *У розпал веселоців дістає томик Гегеля.., примоцується в кутку, читає. У мене й очі рогом стали* (В. Дрозд).

3.4. Зацікавлення і комплекси позитивних емоцій (інтерес, відданість):

а) із різним ступенем інтенсифікації (*пускати / пустити око (погляд)*) ('здивлятися на кого-, що-небудь, кудись, виявляючи зацікавленість, інтерес'); *кидати / кинути оком (очима, погляд, зір і т. ін.)* (3) ('звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось'), пор. також як (*мов, ніби і т. ін.) заворожений* (2), перев. зі сл. *дивитися, слухати*. ('пильно, уважно, зацікавлено'); *обмацувати (мацати) / обмацати (помацати) очима (поглядом, зором і т. ін.)* ('пильно, уважно, з неприхованим інтересом оглядати кого-, що-небудь'); *їсти (поїдати, жерти, пожирати і т. ін.) очима (оком)* (2) 'дуже уважно, з великим інтересом, відданістю розглядати кого-, що-небудь, стежити за ким-небудь');

(29) *Він любоців співець. Овідій ніжний, він пускає погляди по обр'ю врозгін* (Г. Кочур);

(30) *Якось, повернувшись з ярмарку, батько застав у хаті далекого материного родича – Мирона Вихристюка, який нібито колись кидав оком на Ганну* (В. Речмедін);

(31) *Батько і каже мені: – Іване, поїдемо вдвох на храм. Ти ще ж і між людьми не був. Побачиш дядьків... І може, яка дівка на тебе оком кине чи ти на неї* (Є. Кравченко);

(32) *Володька.. вмочив перо в чорнильницю, застиг. Всі завмерли: дивилися як заворожені на те гостре перо, нависле над чистим поки ще папером, боялися дихнути* (А. Дімаров);

(33) *Люди зупиняються й обмацують мене очима, немов дефіцитний крам* (Я. Качура);

(34) – *Не стояти ж мені на зруйнованому тротуарі, де тебе кожен обмацує цікавими очима* (П. Колесник);

(35) *Пройшов річковик у білому кітелі. І так само нахабно обмацав очима Іринину статуру* (Ю Мушкетик);

(36) *Володимир Вікторович глянув Олексієві у вічі, обмацав усього хлопця одним поглядом* (В. Логвиненко);

(37) *Пряхін потис руку Багричу, помацавши його настороженими очима* (Л. Дмитерко);

(38) *Комісар не зводив з Уляни водяних очей, Грабовський шепотів на вухо йому переклад і так само жер її очима* (О. Довженко);

(39) *Виявилось, що він [фельдфебель] уміє хвацько стукати закаблуками, в одну мить ховати свою люльку в кишеню шинелі, викидати вперед руку, пожирати очима начальство* (П. Загребельний);

б) з актуалізацією маніпулювання (*нависнути / нависати на очі* ('привернути чию-небудь увагу, зацікавити когось'); *манити [до себе] очі* (2) ('викликати інтерес; цікавити'); *грати очима* ('грайливо поглядати на когось, прагнучи звернути на себе увагу, викликати до себе інтерес');

(40) *Грав [Йон] до неї очима та міцно тримав за руку* (М. Коцюбинський);

(41) *Віталікові, здається, не до сміху, бо Тоня все ще літає у вальсі.., грає очима до партнера, пускає бісики* (О. Гончар);

(42) [Горпина:] *Як ти почнеш балакати про те, як ти мене любиш, то мені здається, що тобі нависло на очі моє хазяйство та худоба...* (М. Кропивницький)).

3.5. Страх (*аж око в'яне* ('стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь'); [*аж (і) очі на лоб* (*на лоб*, рідше *догори* і т. ін.) *лізуть / полізли* (3) ('хтось відчуває страх, переляк і т. ін.; стає страшно комусь')):

(43) *Вовки витягали соло, аж око в'януло* (І. Франко);

(44) *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима мурахи... Хома божевільний... Що він говорить?* (М. Коцюбинський);

(45) *Морозив [директор] публіку такою тонкою політикою, що всім аж очі лізли на лоб* (М. Коцюбинський).

3.6. Збентеження з актуалізацією маніпулювання (*різати око (очі)* (3) ('викликати неприємні відчуття (тривогу, хвилювання), нервувати, бентежити кого-небудь')):

(46) – *А тобі ріже око, що я чужу людину в хату прийняв* (Григорій Тютюнник).

3.7. Страждання з актуалізацією маніпулювання (*виточити сльози з очей* ('своїми вчинками, поведінкою змусити кого-небудь страждати, довести до плачу'); *уганяти / угнати в сльози* ('примушувати когось болісно переживати щось, важко страждати')):

(47) *А як пішов мені шостий рік, то багацько сліз виточив я з очей бідної моєї неньки* (О. Стороженко);

(48) *Вона кинулася була розважати Пріську,.. та ще гірше розразила її серце, ще більше виточила сліз з її старих очей* (Панас Мирний);

(48) – *Ні, треба їх [панів-ляхів] угнати в такі сльози, щоб і приказки не підібрав до них, хіба тоді покаються* (П. Панч)).

3.8. Радість (*очі грають / заграли; очиці так і грають; очиці заграли* ('хтось перебуває у радісному настрої, збудженому стані і т. ін.; веселий')) з актуалізацією

маніпулювання (*милувати око (очі, зір) (1) ('викликати відчуття радості, задоволення, захоплення і т. ін.')*):

(50) *Вернувся Тимофій уже другим чоловіком: вирівнявся-випрямився, очі грають* (Панас Мирний);

(51) *В Дарки щоки спалахнули й очі заграли* (Леся Українка);

(52) *То закриє [татарочка] личко, то відкриє, – А очиці.. Так і грають з-попід брівок темних!* (Леся Українка);

(53) – *Ти вже встав, проснувся? – спитала вона таким любим голосом, що у хлопчика очиці заграли* (Панас Мирний);

(54) *Рухи її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і милує око* (П. Колесник);

(55) *Після душного, тісного города найбільш захоплювача ця широта краєвиду; після пороху й диму особливо милували око зелені хліба та шпорши, що поріс край дороги* (В. Винниченко)).

4. Аксіологічна специфіка миремічних фразем.

Складність визначення емотивного профілю передають фраземи з різноманітною аксіологічною семантикою (див. також [Краснобаєва-Чорна 2018]), тобто миремічні фраземи, визначувані дифузністю оцінки (в студіюванні – позитивними та негативними емоціями) й абсолютною залежністю від контексту:

- *радість / злість / докір (блиснути очима (оком) ('глянути на кого-небудь з певним виразом (злості, докору, радості)')*):

(56) *Маланка сховала руки під хвартухом і злісно блиснула очима. – Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (М. Коцюбинський);

(57) *З баянком до сажу пробігла Софія Кушнір, лукаво блиснула очима на Дмитра* (М. Стельмах);

(58) *Посміхнулась вона, блиснула очима й побігла доганяти гурт хлопців* (І. Кириленко);

- гнів / радість (*свінути* (*свіркнути*) *очима* ('раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом якісь почуття (радість, гнів і т. ін.)')

(59) *Тільки свіркнула [жінка] очима і замість зерняти розкусила лушпанину. І зо зла її виплюнула* (Панас Мирний);

(60) *Вона повела плечима,.. гордо свінула очима* (С. Васильченко);

- гнів / радість / збудження (*очі горять* (*палають*) (2) ('чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції (збудження, гнів, радість і т. ін.)')

(61) *Борис зірвався з місця. Очі йому горіли, кулаки затискалися* (Б. Лепкий);

(62) *Очі [Галі] горіли коханням, одрадою, вид осіяв, як сонячний ранок весняного дня* (Панас Мирний);

- гнів / здивування / безтямність (*витріщити* (*вивалити*, *вирячити*, *влупити* і т. ін.) / *витріщати* (*вивалювати*, *вирячати*, *вилуплювати* і т. ін.) *очі* (*баньки*), *зневажл.* (1) ('широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін.')

(63) [Павло:] *Хочеш, я тебе зразу одним словом остовпину [спантеличу]? Скажу таке слово, що ти тільки баньки витріщиш* (М. Кропивницький);

(64) [Мартин:] *Скажи там, щоб дали на дорогу дві мірки вівса – ну, чого очі вивалив?* (І. Карпенко-Карий);

- гнів / презирство (*спопеляти* / *спопелити очима* (*зором*) ('дуже гнівно, презирливо дивитися на кого-небудь')

(65) *Підігріваючи себе своїми ж жалісливими й гнівними словами, він спопеляв бідного Костянтина Павловича помутнілими від обурення очима* (В. Козаченко);

(66) *Чому ти, не спопелив зрадливця своїм зором?*
(М. Нагнибіда);

- зацікавлення / здивування (*лупати очима* (2) ('виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися')):

(67) *Стойть [зайча] і лупає очима: – Та що ж це сталося вночі!* (Н. Забіла);

- сором / збентеження (*опустити / опускати очі [в землю, додолу]; опустити зір; спускати очі додолу; опустити очиці в землю* ('відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., дивитися вниз; засоромитися, знітитися')):

(68) *Умовила хвора, і черниця тихо Сиділа, очі в землю опустивши...* (Леся Українка);

(69) – *Сьогодні до одної [дівчини] ходять, а завтра до другої. – Я до одної ходжу, – сказав я й опустив зір* (Є. Гуцало);

(70) *Тільки добіга [дівчина] до якої кучі, довжезна, що на неї пильніш усіх дивляться, тут вона очиці опустить в землю* (Г. Квітка-Основ'яненко);

(71) *Дівчата соромливо спускали очі додолу* (І. Нечуй-Левицький)).

У фраземіці зафіксований прийом «уникнення погляду», коли один із учасників комунікації прагне уникнути погляду в очі щодо співрозмовника, пор.: *відводити / відвести очі* (1); *відводити / відвести погляд (зір)* ('намагатися не дивитися на кого-небудь; уникати зустрічі очима з кимсь');

(72) *Помирає їх [товаришів] улюблений командир Андрій Федорченко.. Молодший іздовий Тягнибіда відводить очі набік, щоб приховати сльози* (О. Довженко);

(73) *Галка розглядала по кімнаті; її таки щось непокоїло. Ярослав уловив її погляд, відвів очі* (Ю. Мушкетик);

(74) *Аж од дверей ніс на собі Давид її погляд, а це тільки вловив. І щось було в ньому, від чого парубок швидко відвів очі* (А. Головка);

(75) *Тітка, ласкаво дивлячись на неї [молодичку], сказала: – Нічого собі, дорідна ягода... – Її помітивши, що я відводжу погляд, додала докірливо: – А ти, бачу, й досі сором'язливий* (Є. Гуцало);

(76) – *Говори, Галино, що маєш, – попередив її. І тоді дружина почервоніла, відвела від нього зір: – Даниле, хтось із нас має піти до Григорія* (М. Стельмах)).

5. Висновки та перспективи. Отже, кінематичні фраземи визначувані: 1) суміщенням прямого і переносного значення (Л. Ройзензон та І. Абрамець); 2) умотивованістю опису жесту та реакції внутрішніх органів і частин тіла на внутрішні мовні та немовні подразники (Т. Черданцева); 3) сумарною семантикою компонентів фраземи з її прагматикою, тобто здатністю семантики наслідувати й інкорпорувати риси вихідного фрейма (поведінка людини) переважно на ґрунті метонімічної моделі (поведінка – емоція як складники однієї ситуації) (Л. Корнєва); 4) багатозначність (Л. Петровська); 5) невербальною природою засобів маніфестації міжособистісної взаємодії (Г. Демиденко); б) називанням здебільшого емоції (Г. Демиденко, Л. Корнєва). До основних ознак миремічних фразем належать наявність соматичних компонентів *око / очі (очиці, баньки), білки, сльози* (пор. також *погляд, зір*) і/або комунікативно значущих дій, пов'язаних із знаковістю виразу очей (*кресати, світити, потупити, лупати, водити, кидати, грати, в'янути, спопеляти, опустити, спускати, обмацувати (мацати), їсти (поїдати, жерти, пожирати* і т. ін.), *витріщити (вивалити, вирячити, влупити* і т. ін.), *блиснути, свінути (свіркнуту)* тощо).

Емотивну функцію миремічних фразем в українській мові характеризують: 1) актуалізація фундаментальних емоцій К. Ізарда (зацікавлення, радість, здивування, збентеження, гнів, презирство, сором, страждання, страх) із абсолютним домінуванням складних негативнооцінних емотивних профілів (гнів / обурення, злість, роздратування, незадоволення, лють; сором / гризота, незручність, збентеження, ніяковість; здивування / нерозуміння, тривога, неспокій; страх / моторошність, переляк; презирство / зневага, образа), що посилюють важливість контексту в рамках студіювання; 2) наявність одиниць із дифузною оцінкою на позначення а) емоцій збентеження й здивування та б) різних позитивних і негативних емоцій (радість / злість / докір; гнів / радість; гнів / радість / збудження; гнів / здивування / безтямність тощо); 3) маніпулятивність й інтенсифікація емоцій.

Перспективу дослідження вбачаємо в опрацюванні інших різновидів кінематичних фразем (жестових, мімічних, пантомімічних тощо) в українській мові з проєкцією на емотивну картину світу.

Література

Гарифуллина 2005: Гарифуллина А. М. Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках : дис. ... канд. филол. наук. Казань. 2005. 325 с.

Демиденко 2016: Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокультурі. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС. 2016. 175 с.

Карташкова, Ганина, Гудкова 2003: Карташкова Ф. И., Ганина В. В., Гудкова О. Н. Невербальные компоненты

ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
коммунікації, отражающие эмоции мужчин и женщин. Гендер:
язык, культура, коммуникация. М. : МГУ. 2003. С. 55–56.

Ковалинська 2014: Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. К. : Вид-во «Освіта України». 2014. 289 с.

Корнєва 2009: Корнєва Л. М. Номінація невербальної поведінки та їх функції в газетних текстах. *Журналістика, філологія та медіа освіта*. Полтава. 2009. Т. 1. С. 143-148.

Красильникова 1977: Красильникова Е. В. Жесты и языковые фразеологизмы (к соотношению вербального и невербального кодов). *Из опыта создания страноведческих пособий по русскому языку*. Москва. 1977. С. 23-35.

Краснобаєва-Чорна 2016: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Аксіологія здивування в українській фраземіці. *Вісник Донецького національного університету. Серія філологічні науки*. Вип. 1-2. Вінниця. 2016. С. 32-40.

Краснобаєва-Чорна 2016а: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2016. 416 с.

Краснобаєва-Чорна 2018: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Емотивна картина світу в українській фраземіці: аксіологічний вимір фундаментальних емоцій людини // *Studia Slavica Hung.* 2018. Vol. 63/2. Pp. 321-332.

Крейдлин 2002: Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. М. : Новое литературное обозрение. 2002. 592 с

Курило, Розман 2017: Курило О. Й., Розман І. І Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 114-118.

Лозинська 2012: Лозинська О. Інновації-регуляції польських кінематичних фразеологізмів на позначення емоцій. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 189–197.

Петровська 2010: Петровська Л. Є. Явища омонімії і полісемії у фразеології (до питання про особливості семантики кінематичних фразеологізмів болгарської мови). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2010. Вип. 12. С. 152-156.

Ройзензон, Абрамець 1969: Ройзензон Л. И., Абрамець И. В. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии. *Вопросы языкознания*. 1969. № 2. С. 54-63.

Самойлович 2003: Самойлович Л. В. Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 37. С. 172–175.

Синельникова 2013: Синельникова И. И. Эмотивные фразеологизмы французского языка в полевом аспекте. Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ». 2013. 188 с.

Хабибуллина 2010: Хабибуллина А. Э. Фразеологические единицы, выражающие состояние человека, в русском, английском и татарском языках: дис. ... канд. филол. наук. Казань. 2010. 194 с.

Черданцева 1988: Черданцева Т. З. Внутренняя форма идиом и национально-культурная специфика их мотивированности: сопоставительный аспект описания. *Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов для Машинного фонда русского языка (материалы к методической школе-семинару)*. М. 1988. С. 85-86.

Джерела ілюстративного матеріалу

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук]. К. : Наукова думка. 2003. 1104 с.

УНЛК: Український національний лінгвістичний корпус
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
[Електронний ресурс]. Режим доступу :
http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/

Перелік умовних скорочень

англ. – англійська мова
тж. – також
зневажл. – зневажливе
і т. ін. – і таке інше
лит. – литовська мова
нім. – німецька мова
перев. – переважно
розм. – розмовне
рос. – російська мова
сл. – слово
фам. – фамільярне